

Kako do pomirenja i suočavanja s prošlošću?

Lada Glavaš Kovačić

"Odrađena bila bi prošlost istom onda kad bi uzroci te prošlosti bili odstranjeni. Samo zato što uzroci i dalje postoje, začaranost njome nije do danas slomljena".

Theodor Wiesegrund Adorno¹

Proces suočavanja s prošlošću u Hrvatskoj je zaživio na poticaj institucija civilnog društva i nevladinih organizacija

Djelotvorno "odrađivanje prošlosti" dio je poslijeratne tranzicije društva. Taj složen, višeslojan, dugotrajan i bolan proces podložen je utjecaju političkih i društvenih elita koje najviše utječu na oblikovanje stavova javnosti. Kako bi proces suočavanja s prošlošću i pomirenja bio uspješan i stvaran, potrebno je prepoznati i odbaciti ukorijenjene predrasude ili nametnute "istine" o ratnim zbivanjima. Za sve to je, razumljivo, potreban određeni protok vremena.

Poslijeratnu tranziciju uvelike određuje politički i društveni kontekst koji generira promjene i omogućava pomirenje. Kada su za to sazrele prilike, na zagrebačkom sastanku na vrhu 24. studenog 2000. potvrđeno je da države proistekle iz raspada Jugoslavije imaju europsku perspektivu u sklopu Procesu stabilizacije i pridruživanja Europskoj Uniji. Od tada svaka država sudionica tog procesa napreduje na temelju vlastitih postignuća, pri čemu je učinkovita regionalna suradnja samo jedan od uvjeta napretka. Države regije okrenule su se intenzivnom rješavanju otvorenih pitanja, a to neizostavno uključuje dva procesa: suočavanje s prošlošću i pomirenje.

Za proces pomirenja iznimno su značajne simbolične geste poput javnih isprika, pogotovo kada poruke dolaze od uglednika i političara država iz regije. Valja se prisjetiti povijesnog posjeta bivšeg predsjednika Stjepana Mesića ondašnjoj državnoj

Lada Glavaš Kovačić, zaposlena u Ministarstvu vanjskih i europskih poslova Republike Hrvatske. E-pošta: lada.kovacic@yahoo.com

zajednici Srbije i Crne Gore 10. rujna 2003. – bio je to prvi među-državni posjet od raspada Jugoslavije – kada je s predsjednikom Svetozarom Marovićem izmijenio isprike "za sva zla bilo kojeg građanina Srbije i Crne Gore bilo kome u Hrvatskoj" (Marović), odnosno "svima kojima su građani Hrvatske ikada nanijeli neko zlo u suprotnosti sa zakonom" (Mesić).² U ožujku 2010. Narodna skupština Srbije usvojila je Deklaraciju o Srebrenici u kojoj je priznala odgovornost srpske vojske za stradanja osam tisuća Boš-

Proces pomirenja u državama bivše Jugoslavije je asimetričan, to jest razlikuje se od države do države, a tumačenja povijesti su "institucionalizirana"

njaka u srpnju 1995. Sedam mjeseci kasnije bivši predsjednik Srbije Boris Tadić u Vukovaru se ispričao za razaranje tog grada i zločine na Ovčari, a predsjednik Ivo Josipović za zločine u Paulin Dvoru. Nekoliko dana kasnije uslijedile su isprike od strane troj-nog Predsjedništva BiH i pozivi na pomirenje.

Proces suočavanja s prošlošću u Hrvatskoj je zaživio na poticaj institucija civilnog društva i nevladinih organizacija. Oni organiziraju skupove, uključujući i one u povodu obilježavanja obljetnica značajnih događaja iz Domovinskog rata. Primjerice, javna rasprava "Regionalna suradnja – 20 godina nakon napada na Vukovar", održana početkom prosinca 2011, rasvijetlila je društvene i političke aspekte rata i poslijeratne obnove Vukovara te naznačila perspektive regionalne suradnje. Na skupu koji je okupio predstavnike akademske zajednice, institucija civilnog društva i ratne stradalnike konstatirano je, među ostalim, da je proces pomirenja u državama bivše Jugoslavije asimetričan, to jest razlikuje se od države do države, a tumačenja povijesti su "institucionalizirana". Zaključeno je kako je ključno definirati napadača i žrtvu, ali je podjednako važno omogućiti stradalnicima da nesputano progovore o onome što su proživjeli. Prepoznavanje i identificiranje s tegobnom sudbinom "drugoga" potiče suosjećanje i razumijevanje, a time i oslobađa put procesu pomirenja.

Uvriježena je sintagma da "Srbija drži ključeve Balkana". No Srbija neće moći doživjeti katarzu koja prethodi istinskom pomirenju ako se ono neizrečeno ne nazove pravim imenom. Komentar je to koji se može čuti ne samo od obitelji čiji su članovi stradali u agresiji JNA i Miloševićeva režima na Hrvatsku, nego čak – što vrijedi istaknuti – i u dijelu civilnog društva u samoj Srbiji. Kako upozorava ravnatelj Beogradskog centra za ljudska prava Vojin Dimitrijević, mit o Slobodanu Miloševiću ondje ni do danas nije doveden u pitanje.³ Stanislava Zajović, pacifistica i predsjednica udruge Žene u crnome, koja je također sudjelovala na skupu u povodu 20. obljetnice napada na Vukovar i koja je svojedobno nominirana za Nobelovu nagradu za mir, upozorava na prisutnost selektivnog sjećanja u Srbiji u kojoj vlada "kultura zaborava kao namjerna politička strategija".

Izvršna direktorica beogradskog Fonda za humanitarno pravo Nataša Kandić i voditeljica hrvatskog Centra za suočavanje s prošlošću Documenta Vesna Teršelić pokrenule su 2006. inicijativu te kasnije osnovale Koaliciju za REKOM, koja okuplja više od 1.500 organizacija civilnog društva i građana iz država bivše Jugoslavije. Koalicija predlaže da države u regiji osnuju neovisno međudržavno regionalno povjerenstvo koje bi utvrđivalo činjenice o žrtvama ratnih zločina i drugih teških kršenja ljudskih prava počinjenih na teritoriju bivše SFRJ od 1991. do 2001. Nataša Kandić ističe jedinstvenost te inicijative kao savjetodavnog procesa i oblika regionalnog povezivanja civilnog društva bez presedana u svijetu.⁴ Do sada je prikupljeno 550.000 potpisa potpore, a predviđeno je milijun, za osnutak REKOM-a.

Inicijativu su pozdravili mnogi sadašnji i bivši visoki dužnosnici država u regije, a podržali su je i Visoki povjerenik UN-a za ljudska prava, Regionalni ured za Europu Programa za razvoj UN-a, glavni tužitelj Haškog suda Serge Brammertz, Parlamentarna skupština Vijeća Europe te nekoliko europskih parlamentara. Na prijedlog Jelka Kacina, zastupnika Europskog parlamenta iz Slovenija i izjavitelja Europskog parlamenta za Srbiju, Europski parlament je nedavno usvojio rezoluciju o procesu europske integracije Srbije u kojoj se, među ostalim, izražava potpora inicijativi za REKOM kao "dodatan poticaj procesu pomirenja država zapadnog Balkana".⁵ S druge strane, dio političke, znanstvene i medijske javnosti u regiji tu je inicijativu primio suzdržano ili vrlo rezervirano.

Parlamentarna skupština Vijeća Europe usvojila je 2008. rezoluciju o korištenju iskustava povjerenstava za utvrđivanje istine.⁶ U njoj se ističe da takva tijela mogu poslužiti kao učinkovit mehanizam u identificiranju uzroka povreda ljudskih prava, ponajprije zato što omogućuju žrtvama da progovore o svojim

Nema univerzalnog modela prema kojemu djeluju povjerenstva za utvrđivanja istine. No sva dosadašnja povjerenstva bila su usredotočena na blisku prošlost, istragu načina kršenja ljudskih prava u određenom razdoblju i bila su privremena tijela koja su osnovale države

iskustvima, čime se u konačnici olakšava proces pomirenja. Svrha tih povjerenstava trebala bi biti pomoć pravosudnoj vlasti, a ne njezin nadomjestak. U svijetu je osnovano 40 takvih povjerenstava, ali među europskim državama takvo iskustvo ima samo Njemačka. Riječ je o tijelu koje je 1992, na poticaj istočno-njemačkog aktivista Rainera Eppelmana, osnovao Bundestag radi provođenja istraga o povredama ljudskih prava od strane komunističkog režima Istočne Njemačke od 1949. do 1989.

Nema univerzalnog modela prema kojemu djeluju povjerenstva za utvrđivanja istine nego svaka država stvara vlastiti

model. No, kako ocjenjuje Priscilla B. Hayner u svojoj knjizi *Neizrecive istine. Prijelazna pravda i izazovi povjerenstava za utvrđivanje istine*⁷ sva dosadašnja povjerenstva imala su nekoliko zajedničkih obilježja: bila su usredotočena na blisku prošlost, istragu načina kršenja ljudskih prava u određenom razdoblju i bila su privremena tijela koja su osnovale države. Povjerenstva za utvrđivanje istine polaze od pretpostavke da se temeljita istraga provodi metodom javnih saslušanja žrtava sukoba, nakon čega povjerenstvo izrađuje izvješće i preporuke za djelovanje vlade, koje postaje potpuno transparentno i javno, dakle dostupno svima.

Potrebno je izbjeći i najmanju natruhu ambivalentnog odnosa prema sudbenoj vlasti, odnosno eventualnog upletanja povjerenstava u ovlasti pravosuđa

Treba ukazati i na neke nedostatke povjerenstava za utvrđivanja istine, na što je upozorio i švicarski zastupnik Gross u pripremi spomenute rezolucije Parlamentarne skupštine. Ponajprije, rad tih povjerenstava upitan je s pravnog gledišta. Jedno od najprijepornijih pitanja tiče se ovlasti povjerenstva da dodijeli pomilovanje, na što su upozorili međunarodni pravni stručnjaci. Naime, dodjela pomilovanja suprotna je načelu individualne kaznene odgovornosti i ugrožava suzbijanje nekažnjivosti. Osim toga, sporno je i pitanje otkrivanja imena pojedinaca za koje povjerenstvo vjeruje da su odgovorni za kršenje ljudskih prava. Riječju, potrebno je izbjeći i najmanju natruhu ambivalentnog odnosa prema sudbenoj vlasti, odnosno eventualnog upletanja povjerenstava u ovlasti pravosuđa. Unatoč vjerojatnoj "katarzi" koju ta tijela ostvaruju u procesu suočavanja s poviješću, njihov stvarni učinak ipak nije moguće egzaktno utvrditi. Treba, prema tome, pažljivo odmjeriti argumente u prilog osnutka povjerenstva za istinu. Takvo tijelo zacijelo može značajno pridonijeti pomirenju, razvoju i učvrćenju dobrosusjedskih odnosa u regiji, a njegovo djelovanje može biti korisno za uspostavu tranzicijske pravde u onim društvima u kojima kazneno pravosuđe nije funkcionalno. Ipak, opetovano se postavlja pitanje svrsishodnosti takvog mehanizma, pogotovo ako se ima na umu da je Hrvatska, preuzevši pravnu stečevinu Europske Unije, ostvarila značajan iskorak u odnosu prema ostalim zemljama regije.

Kampanja za stjecanje političke i javne potpore za osnutak REKOM-a u posljednje vrijeme nailazi na vrlo slabe odjeke u medijima koji, zaokupljeni aktualnim dnevno-političkim zbivanjima, nisu popratili posjet povjerenika Vijeća Europe za ljudska prava Thomasa Hammarberga. Naime, on je svoj mandat u "kolijevci ljudskih prava" zaokružio upravo posjetu državama regije, koji je počeo predstavljanjem njegove studije *Poslijeratna pravda i trajni mir u bivšoj Jugoslaviji* u Sarajevu.⁸ U toj studiji on, među ostalim, ističe ulogu Josipovića i Tadića u priznavanju ratnih zločina te u potrebi da se ustanovi i prizna istina, ali i poziva državu nastale raspalom Jugoslavije da podrži osnivanje

regionalnih povjerenstava za istinu i pomirenje te osiguraju "ljudske i financijske resurse" za njihov učinkovit rad.

Koalicija za REKOM morala bi izbjeći pokušaje politizacije jedne vrijedne inicijative koja treba ugledati svjetlo dana. U kojoj će mjeri institucije civilnog društva, okupljene u koaliciji za osnutak REKOM-a, moći pridobiti regionalne čelnike za svoju ideju? Hoće li podrška u javnosti rasti ili će propasti mukotrpan trud utkan u kampanju za pridobivanje podrške političkih elita i šire javnosti? Susretom s predsjednikom Crne Gore Filipom Vujanovićem 12. prosinca 2011. koalicija institucija civilnog društva počela je završnu fazu javnog zagovaranja osnutka Regionalne komisije kako bi ta inicijativa nadrasla razinu civilnog društva i osigurala podršku političkih elita za osnutak državnih povjerenstava. Sudionici inicijative zdušno argumentiraju da se REKOM ne kani pretvoriti u pravosudnu vlast niti ugroziti rad Haškog suda i nacionalnih sudova za ratne zločine, jer se neće baviti utvrđivanjem uzroka i posljedica ratnih sukoba nego ponajprije želi pomoći u identifikaciji ratnih stradalnika.

No, u državama sljednicama bivše Jugoslavije zamjetan je zamor od vraćanja u prošlost. Istodobno su uvelike neiskorišteni potencijali kritičkoga javnog mnijenja, a djelovanje nevladinih organizacija i civilnog društva nije dovoljno prepoznatljivo. Za takvo stanje pogrešno bi bilo okrivljavati medije ili samo medije, premda oni imaju najveći utjecaj na oblikovanje percepcije građana i u kojima zasad još nedostaje angažiranih i argumentiranih osvrta i analiza svih pitanja koja se tiču suočavanja s prošlošću, a koja bi potaknula građane da se aktivno uključe u javne rasprave. Prosječan građanin eventualno će reagirati komentarom na blogu, javnim internetskim forumima i društvenim komunikacijskim mrežama, pri čemu te reakcije još uvijek najviše potiču senzacionalistički napisi u tisku ili istupi političara. Mogu li pojedinci samostalno ili u sklopu aktivnijih nevladinih organizacija dodatno potaknuti angažiranu javnu raspravu o pitanjima suočavanja s poviješću i pomirenja? Odgovor bi mogao biti u povećanju kvalitete dijaloga između države i civilnog društva, uz prijeko potreban doprinos istraživačkog novinarstva, s jedne, i akademske zajednice, s druge strane. Nepisano je pravilo da angažirano djelovanje institucija civilnog društva može proizvesti vjerodostojan učinak samo ako nije nametnuto "izvana" – od strane državnih vlasti ili međunarodnih institucija – nego izvire iz istinske potrebe samoga civilnog društva da pridonese podizanju građanske svijesti i poticanju stvarnih promjena.

Bilješke

- Adorno, Th. W. (1996). Što znači: odrađivanje prošlosti? *Republika*. 7-8.
- Zanimljivo je da isprike nisu bile predviđene protokolom posjeta, nego je Mesić uzvratio na izrečenu ispriku Svetozara Marovića. Neki komentari u Srbiji dovodili su u pitanje vjerodostojnost tih isprika, budući se "predsjednici nisu ispričali u ime država, nego pojedinaca". Opširnije u: Smajlović, Lj. (2003). Pardon za dobar dan. *Nin* od 18. rujna 2003.
- Gruhonjić, D. (2012). Miloševićev duh i dalje lebdi nad Srbijom. *Deutsche Welle*, 12. veljače 2012; <http://www.dw.de/dw/article/0,,15737755,00.htm>

- 4 Glas inicijative za REKOM br. 4/2012; <http://zarekom.org/Glas-Inicijative-za-REKOM/index.hr.html>
- 5 European Parliament resolution of 29 March 2012 on the European Integration process of Serbia (2011/2886(RSP); www.europarl.europa.eu
- 6 Resolution 1613 (2008) "Use of experience of the truth commissions"; <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewPDF.asp?FileID=17647&Language=EN>
- 7 Hayner, P. B. (2010). *Unspeakable Truths. Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*. London: Routledge.
- 8 Poslijeratna pravda i trajni mir u bivšoj Jugoslaviji, Tematsko izvješće povjerenika Vijeća Europe za ljudska prava (hrvatska inačica), Vijeće Europe, veljača 2012. ■